

18. Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948 / Hryciuk G. — Toruń, 2005. — 424 s.

19. Motyka G. Ukraińska partyzantka. 1942–1960 / Motyka G. — Warszawa, 2005. — 726 s.

A. O. Лихолат

УДК: 331.102.32

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Аналізуються система функціонування інтелектуальної власності, проблеми охорони та законодавчого забезпечення її прав в Україні.

Ключові слова: інтелектуальна власність; інноваційна і науково-технічна діяльність; авторське право; патенти; інформація.

В статье анализируется система функционирования интеллектуальной собственности, проблемы охраны и законодательного обеспечения ее прав в Украине. Рассмотрена роль феномена интеллектуальной собственности как одной из существенных составляющих перевода экономики страны на путь инновационного развития и продвижения результатов интеллектуального и творческого труда на рынки иностранных государств.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность; инновационная и научно-техническая деятельность; авторское право; патенты; информация.

The functioning of the system of intellectual property protection and legal problems of its rights in Ukraine is analyzed in this article. The role of the phenomenon of intellectual property as one of the essential factors of the economy conversion on the path of innovation and advancement of intellectual and creative work in the markets of foreign countries.

Without regard to the certain progress attained the last years in the legislative providing of guard of intellectual ownership rights, its imperfection all yet is one of factors, that prevents to creation in Ukraine of the effective system of rights on the objects of intellectual property. The basic problem of functioning of intellectual property institute is remained by transformation of potential intellectual possibilities and creative activity on the instruments of economic development. To decide this problem, in Ukraine it follows to decide the row of complex tasks on the way of development of new economy.

Keywords: intellectual property; innovative and scientific and technical activity; copyright; patents; information.

Постановка проблеми. Тенденції розвитку науки й культури свідчать про те, що ХХІ ст. стане ерою домінування інтелектуального капіталу. Найголовнішими показниками цивілізованості суспільства все більшою мірою стають його культура, науково-технологічний рівень виробництва, ефективність економіки, соціально-економічний прогрес у цілому, і, врешті-решт, добробут суспільства, який значною мірою залежить від рівня й ефективності інноваційної та творчої діяльності.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що відносини з приводу об'єктів інтелектуальної власності стають системотворчими, оскільки, за науковими передбаченнями, в досягненні стратегічної мети країн Європейського Союзу — побудови суспільства знань — питома вага інтелектуальної праці з елементами творчості неухильно зростатиме. Регулювання відносин інтелектуальної власності на міжнародному рівні забезпечується за допомогою розгалуженої системи спеціальних установ під егідою ООН, які ведуть адміністративне управління багатосторонніми міжнародними договорами з інтелектуальної власності.

Актуалізація проблем регулювання міжнародних відносин з інтелектуальної власності зумовлюється також глобалізацією сучасної світової господарської системи, в якій формуються та реалізуються різнопланові процеси, виникають нові глобальні ринки, з'являються нові засоби передання інформації, розроблюються нові правила поведінки у формі багатосторонніх угод щодо науково-технічної співпраці.

За політику в сфері інтелектуальної власності в Україні відповідає Міністерство освіти і науки, делегувавши виконання конкретних функцій Державному департаменту інтелектуальної власності — урядовому органу державного управління, уповноваженому представляти, реєструвати та підтримувати на території України права й винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, реєструвати об'єкти авторського права: твори літератури та мистецтва, комп'ютерні програми, бази даних тощо.

Дослідники сутності й структури інтелектуальної власності, її ролі в інноваційній економіці акцентують увагу на історичності цієї наукової категорії, оскільки вона виникає, коли людство досягає високого рівня знань та духовного розвитку. Відзначається, що важливим рубежем на шляху виникнення інтелектуальної власності став вихід людства на такий рівень продуктивності праці, який зумовив можливості виробляти додатковий продукт, що, в свою чергу, поглибило суспільний поділ праці, сприяло перетворенню інтелектуальної праці на специфічний вид діяльності [12, с. 69]. Наука, продукування нових знань зі спорадичного явища перетворилися на відносно самостійну сферу.

З часом інтелектуалізація праці дедалі поглиблювалася. Усвідомлення значення наукових знань як реального ресурсу економічного зростання і соціального розвитку набуває загального визнання і глибоко проникає в громадську свідомість. За деякими підрахунками, в багатьох галузях матеріального виробництва, не тільки високотехнологічного профілю, до 90% їх зростання забезпечується саме за рахунок інтелектуального ресурсу [5, с. 39].

Ретроспективний аналіз історії цивілізації підтверджує, що доля країн і народів значного мірою залежала від здатності продукувати й використовувати новітні наукові знання. Наука була і є основним джерелом знань, необхідних для розвитку та забезпечення конкурентоспроможності економіки. Кожне наукове відкриття є певним етапом невпинного пізнання, без якого людство не може підніматися на вищий щабель пізнання природи й власного розвитку [13, с. 28]. З іншого боку, сучасна фундаментальна наука сама по собі дедалі більше стає високотехнологічною і потребує все складнішої техніки на основі використання новітніх винаходів та інженерного забезпечення. Таким чином, особливість аналізу наукової категорії «інтелектуальна власність» пов'язана ще й з тим, що на практиці проблеми створення та використання інтелектуальної власності як рушійної сили інноваційної економіки проявляються як комплекс науково-технічних, економіко-фінансових та соціально-правових відносин, що виникають між різними суб'єктами ринкових відносин з досить різними, а іноді й з протилежними інтересами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія інтелектуальної власності є багатоаспектною, що зумовлюється її міждисциплінарністю, дослідженнями в різних науках, таких як економіка, юриспруденція, філософія, історія науки, техніки й культури та ін.; вона є загальною, оскільки включає різноманітні за функціональною належністю об'єкти: наукові відкриття; винаходи в усіх сферах людської діяльності; літературні, художні та наукові твори; промислові зразки; товарні знаки, знаки обслуговування, комерційні найменування й позначення; виконавчу діяльність артистів, фонограми та радіопередачі; припинення несумлінної конкуренції та ін. [2, с. 112]. Відтак дедалі актуальнішими стають наукові розвідки з суспільних і гуманітарних наук щодо пізнання феномена інтелектуальної власності.

Академік В. Геєць вважає: «В Україні недостатньо обговорюються питання використання інтелектуальної власності, у тому числі промислової власності як потужного важеля економічного зростання у глобальному розвитку» [9, с. 175]. Мало дослідженими залишаються специфіка відносин власності щодо результатів інтелектуальної і творчої діяльності, зменшення трансакційних витрат, пов'язаних з переданням прав на результати індивідуальної діяльності за допомогою правових інститутів, а

також проблеми інноватики й нова концепція конкуренції в умовах інформатизації економіки.

Більш ретельного аналізу потребує статус наукових відкриттів у системі об'єктів інтелектуальної власності, які, за чинним поділом, не належать ні до промислової власності, а ні до авторського права, права на їх власність законодавчо не передбачаються [1, с. 465]. Інша річ, що наукове відкриття є надбанням світової науки й не може бути передане окремому науковцю чи вузькій групі осіб. Проте, на наш погляд, авторство відкриття чи пріоритет країни на певне наукове досягнення має бути зафіксовано і закріплено правом інтелектуальної власності, як, наприклад, винахідництва як одного з наймасовіших об'єктів інтелектуальної діяльності.

В сучасних економіко-правових концепціях, які характеризуються плюралізмом теоретичних і методологічних підходів, не склалося єдиної думки щодо правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності, породжених ринковою економікою з притаманними їй суперечностями [6, с. 159]. Нині інтелектуальну власність не тільки в Україні, але й в усьому світі не можна розглядати як стає явище, це радше складний динамічний інститут, що постійно розвивається і доповнюється системою норм. Інтелектуальна власність створюється в результаті інтелектуальної та творчої діяльності, яку на рівні емпіричного аналізу в деяких випадках важко відрізнити від інших видів, у ході яких ці результати споживаються як суспільні блага [4, с. 11].

Інтелектуальна й творча діяльність розглядаються не тільки як об'єкти, що потребують охорони, а і як інструменти соціально-економічного прогресу. Специфіка виникнення та впровадження прогресивних наукових ідей і технологічних нововведень у реальне виробництво полягає в тому, що немає стійкого економічного саморегулятора підтримки інноваційної діяльності. Ця специфіка виражена, з одного боку, як недостатня визначеність очікуваних результатів, складність безперервних змін в організації наукових досліджень, а з іншого, як висока рентабельність інвестицій за своєчасного використання науково-технічних досягнень у виробництві.

Інтелектуальна власність, віддзеркалюючи атрибути будь-якої категорії власності — володіння, користування, розпорядження — одночасно є особливою, специфічною формою власності, оскільки створюється інтелектуальною, творчою працею. Якщо результатом звичайної праці є матеріальні продукти, то інтелектуальний продукт є втіленням праці творчої, тому матеріальні компоненти інтелектуального продукту становлять лише незначну частину їхньої цінності. Основна цінність інтелектуальних продуктів визначається знаннями, вміннями, талантом людей інтелектуальної праці.

Мета статті. Розкрити сутність категорії «інтелектуальна власність» і тенденції зростання ролі інтелектуальної й творчої праці в умовах формування економіки знань.

Результати дослідження. У широкому розумінні інтелектуальна власність — це специфічне багатомірне економіко-філософсько-правове поняття, яке можна розглянути лише в сукупності різних підходів на перетині наук. Після того, як 1967 р. Стокгольмською конвенцією було утворено Всесвітню організацію інтелектуальної власності (ВОІВ), воно стало застосовуватися в правових доктринах різних країн та в міжнародно-правових угодах. Широко вживатися поняття «інтелектуальна власність» почало тоді, коли її об'єкти стали товаром і щодо них почав функціонувати відповідний ринковий механізм — товарно-грошові відносини [8, с. 201–202].

В умовах глобалізації й загострення конкуренції на ринках товарів і послуг інтелектуальна власність, яка здебільшого є результатом науково-дослідних робіт, стає визначальним і досить потужним ресурсом економічного зростання. Залежно від глибини розробок результати науково-технічної діяльності: наукові гіпотези, результати науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, дослідні зразки, технології, ноу-хау, комп'ютерні програми — суттєво поповнюють інтелектуальні активи підприємств та організацій. Відповідно, права на ці результати — патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, авторські права на звіти про науково-дослідні роботи, технічну й технологічну документацію, комп'ютерні програми тощо стають об'єктами комерціалізації. Суб'єктами інтелектуальної власності, які створюють зазначені об'єкти, виступають учені, винахідники, раціоналізатори, конструктори, технологи, дизайнери, художники, письменники, поети, драматурги, композитори, виконавці художніх творів та інші творчі особистості, що свідчить про творче походження результатів інтелектуальної власності.

В економічному аспекті інтелектуальна власність істотно відрізняється від власності на матеріальні блага, тобто звичайної власності, оскільки саме результати інтелектуальної й творчої праці стають предметами економічного обігу й підлягають відчуженню від творця, хоч і вважаються його власністю (див.: Таблицю 1).

Таким чином, інтелектуальна власність — це єдність інтелектуальних здібностей індивіда та результат використання цих здібностей, який приносить прибуток власнику відчуження.

Характерною особливістю інтелектуальної власності є можливість її часткового продажу для збереження незмінного права на інтелектуальну власність його володаря.

Таблиця 1. Порівняльні ознаки звичайної та інтелектуальної власності

Ознаки власності	Види власності	
	Звичайна власність	Інтелектуальна власність
Володіння	Фізичне придбання об'єкта власності та утримання його як завгодно довго (за бажанням власника)	Інтелектуальне (інформаційне) володіння
Користування	Використовується власником або за його дорученням іншою особою. У процесі користування об'єкт морально і фізично старіє	Використовується власником. Користування об'єктом іншими особами регулюється чинним у країні законодавством. Об'єкт старіє тільки морально
Розпорядження	Передача (продаж) об'єкта іншій особі означає її повну відчуженість і втрату права власності. Об'єкт власності може бути легко змінений	Передача об'єкта іншій особі не означає повну його відчуженість від власника. Пріоритет, авторське право зберігається, що віддзеркалюється у відповідних договорах та угодах.
Творче походження	Не є особливою ознакою власності	Є обов'язковою ознакою власності

Джерело: Складено на основі [8].

Таким чином, нематеріальність інтелектуальної власності є першою особливістю, що відрізняє її від загального поняття власності.

По-друге, якісним критерієм відмінності інтелектуальної власності є творчість, що обумовлює її ймовірність, неординарність і всеосяжність.

По-третє, на відміну від власності на рухоме та нерухоме майно, що не обмежені в часі, інтелектуальна власність детермінована певними строками, після закінчення яких результати інтелектуальної і творчої діяльності стають надбанням суспільства.

По-четверте, спроби набуття й оформлення права власності на матеріальні предмети та об'єкти інтелектуальної власності також суттєво відрізняються. Цілком логічно, що способи охорони і захисту права загальної власності й права інтелектуальної власності також є різними [11, с. 185].

Система відносин інтелектуальної власності стає істотним фактором забезпечення мотивації підприємств щодо створення і впровадження інновацій в умовах, коли формується економіка знань. Науково-технічна інформація надає необмежені можливості використовувати нововведення завдяки тому, що їх можна багаторазово копіювати, що забезпечує широку ди-

фузію нововведень. Для власників нововведень з'являється додаткова мотивація щодо інноваційної діяльності — можливість отримати прибуток від багаторазового продажу науково-технічної інформації, яка реалізується через систему прав об'єктів інтелектуальної власності.

Таким чином, інститут інтелектуальної власності розширює комерційні можливості використання на підприємствах інновацій, створює основи для формування й реалізації мотивації до отримання прибутку не тільки за рахунок того, що інновацію впроваджує її розробник — реалізації економічного потенціалу нововведень у власному виробництві, — але й за рахунок продажу окремих прав інтелектуальної власності заінтересованим споживачам. Тобто інтелектуальна власність забезпечує можливості формувати та реалізувати два типи мотивації до інноваційної діяльності, два типи джерел прибутку від інноваційної діяльності. Слід зазначити, що в сучасних умовах за обсягами отриманих прибутків друге джерело значно перевищує традиційний спосіб отримання прибутку за рахунок інновацій.

Інтелектуальна власність формує досить специфічний сегмент ринку. Проблема створення в Україні сучасного ринку інтелектуальної власності полягає в тому, що нині інноваційні підприємства, засновані на сучасних науково-технічних досягненнях, є далеко не головним чинником розвитку національної економіки. Вкрай необхідно для держави запровадити підприємництво, засноване на науково-технічних досягненнях, продукція якого матиме попит на світовому ринку. Конкурентоспроможний ринок інтелектуальної власності не може ефективно функціонувати без системи оцінювання та обліку інтелектуальної власності. В Україні зроблено певні кроки до створення нормативно-методичної бази та організаційної структури. Головним у вирішенні проблеми має стати закон щодо оцінки та оцінкової діяльності об'єктів інтелектуальної власності [7, с. 102].

Тісно пов'язана з інтелектуальною власністю інформація, оскільки сам процес, результати інтелектуальної й творчої праці та розумова діяльність окремої особи чи колективу породжують нову інформацію, яка може або стати самостійним предметом інтелектуальної власності, або містити певні відомості про її об'єкт. Щодо незапатентованої інформації застосовують поняття «ноу-хау», яке в юриспруденції виділяється у специфічний вид інтелектуальної власності, що не має охоронних документів. Як правило, єдиним джерелом, яке визначає зміст ноу-хау, є договір, а точніше документація до нього, де розкривається суть ноу-хау. Цей вид інтелектуальної власності не має чіткого визначення, що об'єктивно зумовлено постійною зміною і розширенням його змістовного наповнення під впливом науково-технічного прогресу. Вітчизняні дослідники до ноу-хау відносять технологічні, виробничі, управлінські та комерційні секрети, зокрема профе-

сійний досвід працівників, відомості про сутність винаходів (до їх офіційного оприлюднення), особливості менеджменту, кадрової політики, бізнес-процесів, політики ціноутворення та ін. [1, с. 467]. Іноді як тотожне терміну «ноу-хау» вживають поняття «комерційна таємниця», тобто будь-яка інформація, що має справжню або потенційну комерційну цінність через секретність та недоступність третім особам, до якої немає вільного доступу і відносно якої власник вживає заходи щодо конфіденційності.

Для включення нематеріальних об'єктів до економічного обігу використовують специфічний правовий інструментарій — авторське і патентне право. Об'єктам промислової власності надається патентний захист. Патентне право стимулює розвиток промисловості й торгівлі, підтримує підприємницьку ініціативу. Патент як охоронний документ, що підтверджує право на об'єкт промислової власності, може бути виданий не тільки автору чи його правонаступникам, але й роботодавцю на 20 років.

Загальними умовами патентоспроможності, зокрема винаходів, є новизна, винахідницький рівень, промислова придатність. Згідно з положеннями національного законодавства, об'єктами патентного права в Україні є винаходи, корисні моделі та промислові зразки. Патенти виконують не тільки захисну функцію. Патенти — це форма залучення світового досвіду шляхом комерційного передання раніше невідомих технологій із забезпеченням необхідних гарантій за угодою. Наявність патенту при укладенні угоди про передання технології дає потенційному одержувачу змогу побачити її сутність, що знижує комерційний ризик при використанні.

В науковому середовищі висловлюються різні думки щодо патентування винаходів, зокрема й така, що патенти не тільки не сприяють інноваційному прогресу, але в окремих випадках навіть гальмують його [7, с. 36]. І хоч охорона винаходів патентами, призначена захищати права винахідників, непокоїть фахівців, альтернативи цій системі поки що не винайдено. Патентне право передбачає механізм встановлення й дотримання балансу інтересів власника винаходу та суспільства, що відповідає основному принципу права інтелектуальної власності — його суспільному призначенню.

Державна служба інтелектуальної власності України щорічно видає близько 4 тис. охоронних документів на патенти. В рейтингу п'ятдесяти найбільш інноваційних країн світу Україна 2012 р. посіла 42 місце [10]. Загалом питома вага України в патентній системі світу, за даними Інституту економіки і прогнозування НАН України, не перевищує 0,15%, незважаючи на зростання кількості поданих заявок за останні роки. Важливими причинами такого становища залишаються висока ціна, а також тривалий період отримання охоронних документів. Так, якщо в США отримання патенту триває

приблизно 2 роки, то в Україні заявка на його одержання може розглядатися до 6 років [7, с. 132]. Особливого значення в сучасних умовах набуває охорона нових технологічних об'єктів, до яких належать комп'ютерні програми, біотехнології, інтегральні мікросхеми, цифрові технології тощо.

У світовій практиці важливу роль у комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності відіграють ліцензійні угоди, які знайшли широке застосування в економіці ринково розвинутих країн. У міжнародній патентно-правовій практиці ліцензія — це досвід, згідно з яким одна особа — ліцензіар — власник виключних прав на нововведення і супутні їм послуги, а також власник будь-якого іншого інтелектуального продукту, який не має правової охорони, — дозволяє іншій особі — ліцензіату — за обумовлену винагороду та у визначених межах користуватися об'єктом цього права чи власності.

Порівняно з високо розвинутими країнами ліцензійна торгівля в Україні значно поступається країнам-лідерам, хоч і має постійну тенденцію до зростання. Серед реалізованих вітчизняних ліцензій переважають безпатентні об'єкти інтелектуальної власності (інжиніринг, ноу-хау). Вартість однієї іноземної закупленої ліцензії в середньому в 12 разів більша, ніж середні надходження за ліцензії, які придбали іноземні фірми в Україні. З викладеного можна зробити висновки, що для України характерна нижча творча активність в інтелектуальній праці порівняно з іншими державами. Становлення та розвиток вітчизняного ринку об'єктів прав інтелектуальної власності відбувається повільно внаслідок світової економічної кризи, структурних диспропорцій економіки, незаінтересованості виробників у застосуванні інтелектуальної праці та інновацій, незадовільного матеріального забезпечення вчених і спеціалістів, які займаються інтелектуальною і творчою діяльністю та ін.

Непокоїть стабільно низький рівень впровадження винаходів та інновацій на промислових підприємствах країни. Аналіз статистичних показників за 2000–2010 рр. свідчить, що кількість інноваційних активних підприємств України не перевищувала 13–15% від загальної, причому з 2003 р. намітилася тенденція до їх скорочення порівняно з 2000–2002 рр.; у 2009–2010 рр. майже на 7% скоротилася кількість винаходів і раціоналізаторських пропозицій [3].

Аналіз свідчить, що в Україні практично держава практично не підтримує просування вітчизняних об'єктів інтелектуальної власності на ринки іноземних держав, що негативно позначається перш за все на експорті продукції національних товаровиробників. Поліпшити ситуацію можна, запровадивши механізм стимулювання експортної діяльності власників прав на об'єкти інтелектуальної власності. Доцільним можна вважати створення

підрозділів з інтелектуальної власності в галузевих міністерствах і відомствах, а також відновлення патентно-ліцензійних підрозділів в установах, організаціях і на підприємствах.

Слід відзначити, що конкурентна боротьба в інтелектуальній сфері не завжди йде законно: мають місце «скупівля інтелекту», промислове шпигунство, використання «піратської продукції» та інше. Існує широке коло проблем, пов'язаних з несумлінною конкуренцією на ринку інтелектуальних продуктів. У річищі формування економіки знань, інтегрування України в світове господарство усунення несумлінної конкуренції в інтелектуальній сфері залишається однією з актуальних проблем.

Висновки. Незважаючи на певний прогрес, досягнутий останніми роками в законодавчому забезпеченні охорони прав інтелектуальної власності, її недосконалість усе ще є одним із чинників, що перешкоджає створенню в Україні ефективної системи прав на об'єкти інтелектуальної власності. Основною проблемою функціонування інституту інтелектуальної власності залишається перетворення потенційних можливостей інтелектуальної і творчої діяльності на інструменти економічного розвитку. Щоб розв'язати цю проблему, в Україні слід вирішити низку комплексних завдань на шляху розбудови економіки знань:

– сформувати таке правове середовище, яке б дало змогу чітко й прозоро визначати права власників об'єктів інтелектуальної власності та реалізувати їх через відносини належності, володіння, розпорядження та використання продуктів інтелектуальної діяльності іншими суб'єктами господарської діяльності: створити ефективну систему захисту об'єктів прав інтелектуальної власності з реальним механізмом відшкодування витрат, пов'язаних із незаконним використанням результатів інтелектуальної і творчої праці;

– в організаційному плані реалізація інтелектуальної власності потребує інфраструктури, яка б сприяла ефективності та масштабності цього процесу; в першу чергу — забезпечення ефективного функціонування ринку об'єктів інтелектуальної власності;

– держава має матеріально підтримувати й заохочувати науку, ширше залучати всі регіони до створення і застосування в інноваційних процесах об'єктів інтелектуальної власності.

1. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. — К. : Знання, 2008. — 687 с.

2. Варфоломеева И. А. Интеллектуальная собственность в условиях инновационного развития / Варфоломеева И. А. — М. : Ось-89, 2006. — 144 с.

3. Державний комітет статистики України : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

4. Елисеєв А. Н. Институциональный анализ интеллектуальной собственности / А. Н. Елисеєв, И. Е. Шульга. — М. : ИНФРА, 2005. — 192 с.
5. Маліцький Б. Проблеми використання інтелектуального потенціалу та інтелектуальної власності в контексті побудови знаннєвого суспільства / Б. Маліцький, О. Попович // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2006. — № 3. — С. 38–44.
6. Олійник О. С. Інтелектуальний капітал та інтелектуальна власність / О. С. Олійник // Теорії мікро-макроекономіки. — Вип. 18. — 2005. — С. 157–162.
7. Потехіна В. О. Інтелектуальна власність: навч. посіб. / Потехіна В. О. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 414 с.
8. Тульчинська С. О. Інтелектуально-інноваційна модернізація економіки України: теоретико-методологічні аспекти: мон / Тульчинська С. О. — К. : НТУУ «КПІ», 2009. — 488 с.
9. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. — К. : Основа, 2006. — 592 с.
10. Хмелевська О. Патентування винаходів в Україні / О. Хмелевська // Український тиждень. — № 37 (305). — 2013. — С. 12.
11. Цибульов П. М. Управління інтелектуальною власністю / Цибульов П. М., Чеботарьов В. П., Зінов В. Г., Суїні Ю. — К. : К.І.С., 2005. — 448 с.
12. Чухно А. А. Економічна теорія : [у 2-х томах]. — Т. 2 / Чухно А. А. — К. : ДННУ АФУ, 2010. — 628 с.
13. Яцків Я. Розвиток науки в Україні в контексті української національної ідеї / Я. Яцків, С. Бублик, Ю. Канигін // Універсум. — 2002. — № 7–8. — С. 16–40.